Geçiş Ekonomilerinde Liberalizm ve Büyüme İlişkileri

Cevat GERNİ (Beykent University, Turkey)

Selahattin SARI (Beykent University, Turkey)

M. Kemal DEĞER (Karadeniz Technical University, Turkey)

Selçuk EMSEN (Atatürk University, Turkey)

Liberalism and Economic Growth in Transition Economies

Abstract

In the world economy, since 1960s, countries, which are open and apply liberal policies succeeded higher economic growth and welfare. Therefore, liberal policies became more attractive. In that case, the transition, which has political, economic, and socio-cultural aspects, means moving from socialist-authoritarian structure to market based-liberal structures. In the literature, there are many studies which point out labor force and capital are not significant on the economic growth. In addition, the literature focuses on the importance of institutions on the economic growth. In this study, we compare the countries which were quickly away from the socialist structures with the countries which were slow on the reforms. Our analysis depends on their economic growth with cross section. However, we know the importance of institutional aspects on the growth research; therefore, we applied 2SLS regression analysis and to determine the economic liberalism indicators we used political rights, civil liberties, years that were under the socialism, openness, secondary school ratio, and public spending/GDP ratio. In the late phase, GDP per capita, as an indicator of economic growth, is explained with an independent variable which is predicted in the first phase via liberalism variable, and labor-population ratio and constant capital stock GDP ratio variables used in Neo-classical Solow-type growth model.

JEL Codes: C31, F44, P26.

1 Giriş

Eski Sovyet bloğu ekonomilerine özgü bir kavram olarak geçiş süreci tanımlaması, sosyalist sistemin sonlanmasıyla birlikte, karşılaşılan sorunlar açısından diğer ekonomilerden farklılık arz etmeleriyle kendini ayırt edici boyuta taşımıştır (Fischer ve Sahay, 2004: 2). Geçişten bahsedildiğinde, Sovyetlerin yanı sıra eski Yugoslavya, Küba, Vietnam ve Çin ile Angola, Etiyopya ve Mozambik'ten oluşan bir ülkeler demeti söz konusudur. Ancak, literatürde yaygın olarak inceleme konusu yapılan grup daha çok eski Sovyetleri ifade eder (Fischer ve diğ., 1996: 45). Bu anlamda geçiş olgusunun temelinde siyasal boyutun yanı sıra iktisadi ve sosyo-kültürel yapı da dahil edilir. Diğer taraftan geçişin 1989'da Polonya'da başladığı kabul edilirken; daha öncelerinde 1950'lerde Yugoslavya'da, 1968'de Macaristan'da ve hatta değişik tarihlerde yapılan teşebbüslerle Sovyetlerde ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Ancak, bu teşebbüsler, piyasa ekonomisine yönelim amacı taşımadığı (Fischer ve diğ., 1996: 45); daha çok sistemdeki tıkanıklıkları aşmaya yönelik ıslahatlar niteliğindedir. Geçişin üç sacayağı üzerine inşa edildiği, yani siyasal anlamda otoriter-totaliter devlet anlayışından demokratik sisteme; ekonomik anlamda merkezi planlamacılıktan piyasa ekonomisine ve sosyo-kültürel anlamda da tek tip-homojen anlayıştan heterojen yapıya yönelimler söz konusudur. Bu sürecin ortaya çıkmasında liberal anlayışa sahip Batı Bloğunun Doğu Bloğuna üstünlüklerinin belirginleşmesi etkili olmuştur. Dolayısıyla başlangıçta Doğu Bloğunun mevcut yapıyı ıslah etme çabalarıyla kendini gösteren değişim anlayışının 1989'da Polonya'da başlayan ve yine aynı yıl Berlin Duvarının yıkılmasıyla devam eden arayışların sonucu olarak 1991'de eski Sovyetlerin çöküşüyle zirveye çıkan gelişmeler kümesi olduğu söylenebilir. Bu yönüyle iki kutuplu bir dünya anlayışından tek kutuplu bir dünya düzenine yönelim söz konusu olmuştur.

Ortaya çıkan yeni dünya düzeni de dünya ülkelerinin sınıflandırmasını yeniden oluşturarak, gelişmiş, gelişmekte olan-az gelişmiş, bağlantısızlar ve geçiş ekonomileri şeklinde teşekkül ettirmiştir. Yeni düzenin geçiş boyutunu oluşturan eski merkezi planlı ekonomiler ise gösterdikleri ekonomik performanslar açısından farklılık arz etmişlerdir. Buna göre bir kısım ekonomiler geçiş resesyonu olarak adlandırılan ekonomik daralmaları daha kısa sürede deneyim ederek, kısa zamanda istikrarlı ve yüksek büyüme skorları elde etmişlerdir. Diğer bir kısım geçiş ekonomilerinde ise iktisadi daralmalar uzun sürmüş ve büyümede de istikrarsızlıklar kendini göstermiştir. Bu farklılaşmanın temelini araştıran çalışmalarda daha çok başlangıç koşulları şeklinde nitelendirilen yapı olarak ekonomilerin 1989 yılı gelir düzeyi ve sosyalizm altında geçen yıl sayısı gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Diğer bir kısım çalışmalarda da farklılığın temelinde ekonomilerin reformist olabilmelerinin yansımalarına atıflar söz konusudur. Reformist yapıyı temsilen de EBRD indeksi kullanılırken; EBRD belirleyicileri olarak reforma başlama yılı, sivil özgürlükler gibi değişkenler kullanılmaktadır.

Bu çalışmada sağlıklı veri setine sahip 24 geçiş ekonomisi için ekonomik büyümenin belirleyicileri araştırılmıştır. Bunun için literatürde kullanılan modellerden hareketle üç aşamalı regresyon tahminlerine gidilmiştir. Öncelikle başlangıç gelirini belirleyen unsurlar araştırılarak, bir başlangıç geliri tahmini değişkeni

elde edilmiştir. Daha sonra aynı metodoloji takip edilerek EBRD liberalizasyon indeksinin belirleyicileri saptanmıştır. Son olarak tahmini başlangıç geliri ve liberalizasyon değişkenlerini de kapsayan Neo-klasik büyüme fonksiyonuna AB'ye uzaklık gölge değişkeni dahil edilerek 2008 yılı için yatay kesit analizlere gidilmiştir. Bu çerçevede, cari literatür özeti ve bu özette hareketle üç regresyon eşitliği için değişken saptaması yapılmış ve daha sonra ekonometrik analizlerle büyümenin belirleyicileri incelenmiştir.

2 Literatür Araştırması ve Model Seçimi

Geçişle birlikte üretimdeki azalmaların yapısı incelendiğinde, eski Sovyetler (ES) ile Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA)'daki ülkeler arasında üretim kayıplarında belirgin artışların varlığı dikkati çekmektedir. Buna göre ES ülkelerindeki üretim düşüşleri ve daha sonra ekonominin kendini toparlaması MDA ile karşılaştırıldığında, ES ülkelerinde üretimdeki düşüşlerin daha dramatik gerçekleştiği ve buna karşılık üretimde düzelmelerin ise daha yavaş seyrettiği gözlenmiştir (Berg ve diğ., 1999: 4-5). Üretim kayıplarının temeli ise daha çok dört noktada ele alınmaktadır. Birincisi, yapısal değişim olarak ifade edilen olguda, geçiş süresince uygulanan politikalar ve başlangıç koşullarında kendini bulmuştur. Buna göre yapısal değişime gidilirken uygulanan politikalar ile sahip olunan mevcut yapının, yani başlangıç koşullarının “eski” ve “yeni” sektörlerdeki yansımalarına dikkat çekilir. İkincisi, esnek dinamik yapının izin verdiği ölçüde ve zaman içerisinde başlangıç koşullarının sabit etkiler sergilememesinin yansımaları üretimdeki kayıpların temel etkeni olarak gösterilir. Üçüncüsü, ortaya çıkan kısıtların yarattığı gecikmeli etkilerin yansımalarına yoğunlaşır. Dördüncüsü, makroekonomik politikalar kadar, politik içsellik sorunlarının varlığını üretim kayıplarının sebebi olarak görür ki, bu açıdan mali dengeyi sağlamaya yönelik politikaların üretim ve büyüme üzerine yansımalarına atıf yapılır. Bu boyutları dikkate alındığında, iktisat teorisinin standart uzun dönem büyüme eşitlikleri (örneğin Levine ve Renelt, 1992; Sala-i Martin, 1997) ile geçiş sürecinde büyümenin belirleyicilerinin açıklanamadığına dikkat çekilmektedir. Bu yönüyle ekonomi dışı gibi gözüken, ancak ekonomiyi-üretimi-büyümeyi etkileyen unsurların varlığı geçiş ekonomileri özelinde daha bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Bunlar içerisinde politik değişimi ifade eden bir kısım liberalizasyon indekslerinin standart modellerden daha anlamlı sonuçlar verdiği gözlenmektedir (Berg ve diğ., 1999: 5-10).

Şekil 1. Üretimdeki Gelişmeler (1989=100)

Geçiş ekonomilerine ilişkin literatür incelendiğinde, ekonomik performanstaki farklılığı açıklamada üç unsura vurgu göze çarpmaktadır. (i) Bir ülkenin başlangıç noktası en azından kısa dönemde sonraki gelişimi üzerinde etkili olmaktadır. (ii) Mali açıklar ve yüksek enflasyon olgusunun olumsuz yansımaları söz konusu iken, çok güvenilir bir makroekonomik istikrar programı büyüme için gerekli koşul konumundadır. (iii) Reformlar demetine sürdürülebilir büyüme için ihtiyaç duyulurken, reformlar da temelde fiyat ve ticari liberalizasyon ile küçük ölçekli özelleştirmeden başlayarak kurumsal yeniden yapılanma, rekabet politikası ve finansal sektör gelişimi gibi daha ileri kurumsal reformları ifade eder (Falcetti ve diğ., 2006: 422). Bu değişkenler açıldığında, başlangıç koşulları olarak planlamacılıkta geçen yıl sayısı, AB'ye uzaklık, ticari bağımlılık ve doğal kaynak zenginliği gibi faktörler ele alınır. Makroekonomik istikrar ölçütleri olarak mali açıkların GSYİH payı ve enflasyon oranı gibi değişkenler kullanılır. Yapısal reformları temsilen genellikle EBRD indeks değerleri-liberalizasyon ve küçük ölçekli özelleştirme-alınırken; regresyon tahminleri için de başlangıç koşulları, büyüme ve sivil haklar indeksi üzerine yoğunlaşma söz konusudur (Falcetti ve diğ., 2002: 229, 238, 240).

Geçiş ekonomilerinde büyüme karakteristiği dikkate alındığında, geçişin ilk yıllarında başlangıç koşullarının önemli etkilerinin olduğu ve bu etkinin zamana bağlı olarak zayıfladığına dair yaygın bir literatür bulunmaktadır (bkz. De Melo ve diğ., 2001; Berg ve diğ., 1999; Havrylyshyn ve van Rodeon, 2003). Şöyle ki; coğrafi olarak

batıdan uzakta bulunan ekonomilerde geçiş süreciyle birlikte üretim kayıplarının daha sert ve uzun süreli olduğu; doğudaki ülkelere özgü bu yapıda komünizm altında geçen yıl sayısının daha fazla olduğu dikkat çeker. Başlangıç koşulları için kullanılan değişkenler arasında başlangıçtaki fert başına gelir düzeyi ile EBRD indeks değerlerini alan çalışmalar bulunmaktadır. EBRD indeksi gelişmişlik düzeyinin bir ölçütü olarak alınırken; bunun yanı sıra ticari bağımlılık, makroekonomik dengesizlik (enflasyon ve karaborsa primi), AB'den mesafe olarak uzaklık, doğal kaynak donanımı, pazar belleği ve devlet kapasitesi gibi değişkenler de dahil edilir. EBRD ile ölçülen ekonomik bozucuların batıdakilerle nazaran doğudakilerde daha yüksek olduğu gözlenir (Fischer ve Sahay, 2004: 4-5; De Mole ve diğ., 2001: 5). Diğer taraftan istikrar programına başlama yılı, uygulanan kur rejimi (sabit kur rejiminin enflasyonla mücadelede ve dolayısıyla istikrarı sağlayarak büyümeyi gerçekleştirmede daha etkili olduğu düşüncesi), sistem içerisinde ticaretin GSYİH'ya oranı ve 1988 SGP fert başına milli gelirine de yer verilir (Fischer ve diğ., 1996: 49-51). Bir diğer çalışmada da başlangıç koşullarının ölçütü olarak; kentleşme oranları, telefon ağı ve AB'nin başkenti Bürüksele uzaklığı ya da enflasyon oranları ve karaborsa primi alınmaktadır. Ayrıca başlangıç GSYİH düzeyi, AB'ye uzaklık, emeğin tahsisindeki bozukluklar, merkezi planlamada geçen yıl sayısı ve makroekonomik dengesizlikler başlangıç koşulları olarak alınmaktadır (Falcetti ve diğ., 2006: 426).

Ancak, geçişin başlangıç noktasında ülkelerin sahip olduğu gelir ile büyüme arasındaki devam eden ilişkinin zamana bağlı olarak zayıfladığı gözlenmiştir. Bu duruma benzer şekilde reformlardan büyümeye doğru ortaya çıkan olumlu yansımaların da zamana bağlı olarak zayıfladığı dikkati çekmektedir. Büyüme üzerine makroekonomik politikaların etkinliği de enflasyon ve mali dengenin GSYİH'ya oranı göstergeleri ile takip edilir. Bu noktada Fischer ve Sahay (2004), Fischer ve diğ. (1996) ile Loungani ve Sheets (1997) tarafından yapılan araştırmalarda enflasyon oranı ne kadar düşük ve bütçe açıkları ne kadar küçük ise, büyüme oranlarının o kadar yüksek olacağını ortaya koymuşlardır. Loungani ve Sheets (1997) yüksek enflasyonun, örneğin %500'ü aşan enflasyon skorlarının ertesi yılda büyümede %2'lik kayba ve takip eden yıllarda da %4'lük düşüslere neden olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmalardan büyüme ve enflasyon ilişkilerinin olumlu seyredebilmesi için enflasyonun eşik değerinin %10-20 aralığı olarak tespit edilmiştir. Buna göre Christoffersen ve Doyle (2000) eşik değeri %13 olarak belirlerken; Ghosh ve Phillips (1998) bu değerin tek haneli olması gerektiğine dair bulgulara ulaşmışlardır (Falcetti ve diğ., 2006: 423).

Diğer taraftan reformlar açısından ilk etabı fiyat ve ticari liberalizasyon ile küçük ölçekli özelleştirme oluştururken; ikinci etap ise kurumsal yönetim, rekabet politikası ve finansal kurumlar gibi daha ileri kurumsal reformlardır. Bu açıdan Havrylyshyn ve van Rooden (2003) ekonomik liberalizasyonun kurumsal kaliteyi iyileştirerek büyüme performansına olumlu etkide bulunduğunu ifade ederken; Stiglitz (2001) kurumsal yapıdaki iyileşmeye bağlı olarak özelleştirmenin önemine vurgu yapmıştır. Geçiş sürecinde piyasa yönelimli reformlar ile kümülatif büyüme arasında pozitif bir korelasyonun varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla büyüme performansında reformist olabilme yeteneğine sahip olma, başlangıç milli gelir düzeyi ve mali bütçede fazla verebilme gibi unsurlar büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan üretimde telafi edici gelişmeler, petrol fiyatları ve dışa dönük büyüme de ekonomik büyümeyi etkileyen unsurlardandır; ancak bunlar reformların etkisini azaltmamaktadır. Reformist olabilme yeteneğinin AB üyeliği sürecine dahil olan ve üye olan ülkelere daha yüksek olduğu görülmüştür ki, bu ülkelere standartlar gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmıştır. Bu yeni AB üyesi ülkeler 1989'dan beri diğer geçiş ekonomilerine göre daha yüksek büyüme ve daha iyi yaşam standartlarına ulaşmışlardır. Bu açıdan bir diğer husus, en azından kısa dönemde diğer faktörler reformların önemini azaltabilirken; bunun uzun dönemde etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan büyümeden de reformlara doğru geri besleme etkilerinin var olduğu da tespit edilmiştir (Falcetti ve diğ., 2006: 422-424).

Cari literatür dikkate alındığında, geçiş ekonomilerinin büyüme performansına bilinen Solow tipi modelde yer alan emek ve sermayeden ziyade başlangıç koşulları ile liberalizasyon-reformcu olabilme yeteneğinin etkili olduğu gözlenmektedir. Yine literatürde başlangıç koşulları için temsil kabiliyeti olan değişkenlerden birinin ele alınmasının yanında bir demetin oluşturduğu karma değişkenler de kullanılmaktadır. Benzeri durum liberalizasyon veya reform indeksleri içinde geçerlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, geçiş süresince toplam üretim veya üretim artışına ilişkin yapısal ekonometrik modelin aşağıdaki gibi olduğu varsayılır (Berg ve diğ., 1999: 12):

$$Y_{t,i} = F(Y_{t-1,i}, \dots; P_{t,i}, P_{t-1,i}, \dots; S_{t,i}; X_i; Z_i) + \varepsilon_{t,i} \quad (1)$$

$$P_{t,i} = G(Y_{t,i}, Y_{t-1,i}, \dots; P_{t,i}, P_{t-1,i}, \dots; S_{t,i}; X_i; Z_i) + \mu_{t,i} \quad (2)$$

$$S_{t,i} = H(Y_{t,i}, Y_{t-1,i}, \dots; P_{t,i}, P_{t-1,i}, \dots; S_{t,i}; X_i; Z_i) + \eta_{t,i} \quad (3)$$

Burada $Y_{t,i}$ temel bağımlı (üretim düzeyi veya büyüme hızı) değişkendir; $P_{t,i}$ politik değişkenler vektörüdür (ki bu, makroekonomik politik değişkenleri ve yapısal reform indeksini içerir); X_i başlangıç koşullarını da kapsayan gözlenebilir ülkeye özgü etkilerdir; Z_i gözlenemeyen ülkeye özgü etkilerdir. $S_{t,i}$ geçişin başlangıcından bu yana yapısal değişimin boyutunu ifade eder; yani bu değişken, büyüme üzerine politikaların veya başlangıç koşullarının geçiş sürecinde ne tür değişimin olduğuna dair olasılığı yakalamak için dahil edilir (Berg ve diğ., 1999: 12). Modelde panel tekniğine uygun olarak, t zaman aralığını ve i de ülkeleri ifade eder.

Yukarıdaki modeller ve cari literatürden hareketle bu çalışma için uygun modelin şu değişkenleri içereceği

düşünülmüştür: geçiş ekonomilerinde büyüme hızını açıklamak üzere, sermaye ve işgücüne ilaveten başlangıç yılı, liberalizasyon indeksi ve gelişmiş en yakın piyasaya (AB) uzaklık değişkenleri alınmıştır. Dolayısıyla basit büyüme formunda söz konusu değişkenler aşağıdaki şekilde matematiksel forma dönüştürülmüştür:

$$Y_i = F(K_i; L_i; IC_i; LI_i; D_{1i}) + \varepsilon_i \quad (4)$$

Çalışma 2008 yılına ilişkin büyüme eşitliğini araştırmayı amaçladığından, yani yatay kesit nitelik taşıdığından t unsuru dışlanarak, ülkeleri ifade eden i unsuruna yer verilmiştir. Dolayısıyla Y_i , büyüme oranını (bir diğer tahminde de cari GSYİH değerlerini); K_i , sermaye stokunun GSYİH içerisindeki payını; L_i , istihdam edilenlerin çalışma çağı nüfusa oranını; IC_i , başlangıç koşullarını; LI_i , liberalizasyon indeksini; D_{1i} , AB'ye uzaklık gölge değişkenini (Düsseldorf'a ortalama uzaklığın altında kalan ülkeler için 0, ortalama uzaklığın üzerinde kalan ülkeler için 1); ε_i de hata terimini sembolize eder. Bu değişken, Avrupa Para Birliği'ne üyelik unsuru olarak enflasyon, faiz ve kur kriterlerini taşıması nedeniyle üye ülkeleri diğer geçiş ekonomilerinden ayırt edici nitelik taşır (Cincibuch ve Podpiera, 2006: 548).

(4) nolu modelde yer alan IC_i ile LI_i değişkenlerinin literatürde birden fazla değişkenle ifade edilmesi nedeniyle bu çalışmada da söz konusu değişkenlerin bir kümesi alınmıştır. Bu kümeleme için gerek IC_i değişkeninin, gerekse LI_i değişkeninin bağımlı değişken olarak temsil edeceği düşünülen birer değişkeni alınmış ve bu bağımlı değişkenleri açıklayıcı nitelikte diğer değişkenler regresyon analizi ile tahmin edilerek, (4) nolu model için bağımsız bir veri setinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla (4) nolu modeldeki IC_i ve LI_i değişkenleri için aşağıdaki şekilde modeller oluşturulmuştur:

$$IC_i = F(CMEA_i; PRIV_i; YEAR_i; D_{2i}) + v_i \quad (5)$$

$$LI_i = F(OPEN_i; GOV_i; CIV_i; D_{3i}; D_{4i}) + w_i \quad (6)$$

	Komünizm Altında Geçen Yıl	1989 Fert Başına Geliri	Doğal Kaynak	İstikrar Programı Tarihi	Özel GDP Payı (1992)	AB'ye Uzaklık	Özel Sektör Payı		Kur Rejimi
							1990	1992	
Albania	47	1400	Fakir	Ağu.92	10,8	1494	5.0	60.0	Esnek
Armenia	71	5530	Fakir	Ara.94	31,5	3143	12.0	45.0	Esnek
Azerbaijan	70	4620	Zengin	Oca.95	12,6	3270	10.0	25.0	Esnek
Belarus	72	7010	Fakir	Kas.94	10,2	1435	6.0	15.0	Esnek
Bulgaria	43	5000	Fakir	Şub.91	26,2	1574	9,5	36.0	Esnek
Croatia	46	6171	Fakir	Eki.93	30	913	10.0	47.0	Sabit
Estonia	51	8900	Fakir	Haz.92	24,9	1449	10.0	62.0	Sabit
Georgia	70	5590	Orta	Eyl.94	18,1	3069	15.0	30.0	Esnek
Hungary	42	6810	Fakir	Mar.90	39	1002	19.0	60.0	Sabit
Kazakhstan	71	5130	Zengin	Oca.94	8,3	5180	7.0	25.0	Esnek
Kyrgyzstan	71	3180	Fakir	May.93	14,1	5047	7.0	40.0	Esnek
Latvia	51	8590	Fakir	Haz.92	26,9	1293	10.0	60.0	Esnek/Sabit
Lithuania	51	6430	Fakir	Haz.92	22,8	1299	11,5	55.0	Esnek/Sabit
Macedonia	47	3394	Fakir	Oca.94	14	1522	14.0	40.0	Sabit
Moldova	51	4670	Fakir	Eyl.93	12,1	1673	10.0	30.0	Esnek
Mongolia	70	1613	Fakir	Eki.92	55	6589	10.0	55.0	Esnek
Poland	41	5150	Orta	Oca.90	45,3	995	27.0	58.0	Sabit
Romania	42	3470	Orta	Eki.93	25,7	1637	16,5	40.0	Esnek
Russian Federation	74	7720	Zengin	Nis.95	23,5	2088	6.0	58.0	Esnek
Slovak Republic	42	7600	Fakir	Oca.91	32,4	824	6.0	60.0	Sabit
Slovenia	46	9200	Fakir	Şub.92	20	815	11.0	40.0	Esnek
Tajikistan	71	3010	Fakir	Şub.95	11,2	4938	10.0	15.0	Esnek
Ukraine	74	5680	Orta	Kas.94	25,5	1664	10.0	36,5	Esnek
Uzbekistan	71	2740	Orta	Kas.94	12,5	4788	10.0	30.0	Esnek

Tablo 1. Geçiş Ekonomilerine İlişkin Temel Değişkenler. Kaynak: Fisher ve diğ., 1996: 50; Berg ve diğ., 1999: 56; Fischer ve Sahay, 2000: 14; De Mole ve diğ., 2001: 4; IMF, *Classification of Exchange Rate Arrangements and Monetary Policy Framework*

(5) nolu modelde bağımlı değişken olarak alınan başlangıç koşulları (IC_i) için 1989 yılı satın alma gücü paritesi (SGP) ile kişi başına gelir alınarak indekse dönüştürülmüştür. Bu indeks değeri her bir ülke gelirinin geçiş ortalaması gelire oranıdır. IC_i değişkenini açıklayıcı değişkenlerden $CMEA_i$ sosyalist blokla olan ticaretin GSYİH içindeki payını (1990), $PRIV_i$ sosyalizm esnasında özel sektörün payını (1992), $YEAR_i$ komünizm altında geçen yıl sayısının en uzun süre sosyalizm altında kalan Sovyetler Birliği'nin yıl sayısına oranını temsil

etmektedir. D_{2i} ise doğal kaynak sahipliği gölge değişkenini (zengin olan ülkeler 1 ve olmayan ülkeler 0) ve v_i de hata terimini gösterir. (6) nolu modelde ise bağımlı değişken olarak alınan liberalizasyon indeksi LI_i ile sembolize edilirken; bu değişken 2008 yılı EBRD ülke skorlarının gereken en üst değer olan 38.7'ye oranlanması ile elde edilmiştir. LI_i değişkenini açıklamak üzere kullanılan değişkenler 2008 yılı değerleri cinsinden alınmıştır. OPEN, ekonominin dışa açıklığını yansıtır ve ihracat ile ithalat değerlerinin toplamının GSYİH'ya oranı ile belirlenir. GOV_i, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranını; CIV_i, sivil özgürlükler indeksi değerini gösterir. D_{3i} , reforma başlangıç yılı kukla değerini (1992 ve öncesi için 1, sonrası için 0) ve D_{4i} de uygulanan kur sistemi kukla değerini (sabit kur sistemi için 1, esnek kur sistemi için 0) temsil eder. Çalışmada 2008 yılı ekonomik büyümesine etki edeceği düşünülen temel (4) nolu model ile yine (4) nolu modelde yer alan IC_i değişkeni ile LI_i değişkenleri sırasıyla (5) ve (6) nolu modellerde tahmin süreçlerini içerir. Bu üç modelde kullanılan gölge değişkenlere ilişkin değerleri kapsayan bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

3 Uygulama Sonuçları

Geçişle birlikte üretimdeki azalmalar ve hiper enflasyon olguları yaşanırken, bir süre sonra bu yapının doğal hale gelmesiyle göreceli istikrarın yakalandığı dikkat çekmektedir. Ancak, geline durum değerlendirildiğinde, geçiş ekonomilerinin bir kısmı dünya ortalamasını da aşarak AB'ye üyeliği dahi gerçekleştirebilirken; bir kısmı da göreceli olarak geri kalmış ülkeler düzeyinde yerini almışlardır. Bu çalışmada üç aşamalı yatay kesit regresyon tahminlerinde 2008 yılı ekonomik büyümesinin alınmasının gerekçesi, 2009 yılında ağırlığı hissedilen dünya krizinin etkilerinden arınmış büyüme belirleyicilerinin araştırılması bulunmaktadır. Bu bağlamda ES ile MDA ülkelerinde büyüme belirleyicileri araştırılırken, öncelikle (5) nolu modelle cari büyümeye başlangıç koşullarının etkisini belirleme amacı güdülmüştür. (5) nolu model tahmin sonuçları ile t istatistikleri aşağıdaki gibidir.

$$IC_i = 1.476 + 0.018CMEA + 0.004PRIV - 1.254YEAR + 0.325D_2$$

(3.174) (2.105) (0.629) (-2.122) (1.213)

$R^2=0.257$ $F=1.651$

Başlangıç gelirine etki eden faktörlerin araştırılmasında, 1989 yılı gelirini pozitif yönde etkileyen unsur bloğun kendi aralarındaki ticaretidir (CMEA) ve bu değişken %5 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Buna karşılık komünizm altında geçen yılın (YEAR) da negatif ve %5 önem düzeyinde etkili olduğu gözükmemektedir. Dolayısıyla sosyalizm altında geçen yıl sayısının fazla olduğu ekonomilerde başlangıç geliri düşük düzeylerde iken; kendi aralarında ticareti fazla yapan ülkelerde ise kişi başına gelir daha yüksektir.

İkinci aşamada (6) nolu modelle liberalizasyon-reform indeksine etki eden unsurlar belirlenmiştir. Çalışmanın temel amacı da liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkilerini araştırmaktır. Liberalizasyon indeksinin belirleyicilerine ilişkin (6) nolu model tahmin sonuçları ile t istatistikleri aşağıda verilmiştir.

$$LI_i = 99.61 - 0.031573OPEN - 0.0910GOV - 5.52439CIV + 0.36774D_3 - 5.50754D_4$$

(1522.5) (-102.58) (-38.90) (-681.77) (13.09) (-231.92)

$R^2=0.99$ $F=320542.1$

Liberalizasyon indeksinin belirleyicilerini araştırmak üzere oluşturulan modelde kullanılan tüm değişkenler istatistiki açıdan %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. LI değişkenini sadece D3 değişkeni pozitif yönde etkilerken; OPEN, GOV, CIV ve D4 değişkenlerinin negatif etkilediği tespit edilmiştir.

(5) nolu modelde 1989 yılı fert başına başlangıç gelirinin belirleyicileri tahmin edilerek, tahmini IC serisi oluşturulmuştur. Diğer taraftan (6) nolu modelde de 2008 yılı liberalizasyon indeksinin belirleyicileri araştırılmış ve bu parametrelerden hareketle tahmini LI serisi elde edilmiştir. IC ve LI serileri de (4) nolu ana modeldeki büyüme eşitliğinin birer açıklayıcı değişkeni konumuna getirilmiştir. Böylece (4) nolu büyüme modelinde 2008 yılı büyümenin belirleyicileri araştırılmasına gidilebilmiştir.

	Y	K	L	LI	IC	D1
Ortalama	8.475000	0.274333	0.483790	74.21094	0.999989	0.333333
Medyan	7.850000	0.268500	0.480908	77.27964	0.957978	0.000000
Maksimum	25.00000	0.400000	0.540412	90.05588	1.351691	1.000000
Minimum	1.200000	0.193000	0.406609	51.52081	0.732736	0.000000
Std. Sap.	4.441235	0.056198	0.040953	11.06947	0.207897	0.481543
Gözlem	24	24	24	24	24	24

Tablo 2. Büyüme Modeline İlişkin Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Büyümenin ortalama %8.48 civarında gerçekleştiği görülürken; en düşük büyüme skorunun %1.2 ile Macaristan'da; en yüksek büyüme skoru da %25 ile Azerbaycan'da gerçekleşmiştir. Mutlak anlamda en yüksek sermaye birikiminin olduğu ülke Rusya Federasyonu ve Polonya iken; bunun 2008 yılı GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu ülke ise Ermenistan; en düşük olduğu ülke de Tacikistan'dır. Geçiş ekonomileri

içerisinde en düşük gelirli ülkeler grubu içerisinde bulunan bu iki ülkeden Ermenistan'da payın yüksekliğine karşılık üretime dönüşümde sıkıntıların olduğu söylenebilir. Tacikistan'da da yeterli birikime ulaşamamanın getirmiş olduğu büyüme kısıtının varlığından bahsedilebilir. Libelleşme indeksi açısından ülkelerin homojen olmadığı bir yapının varlığı standart sapma değerinin göreceli yüksekliğinden anlaşılmaktadır. Başlangıç koşulları açısından da özellikle 1989 yılı SGP ile kişi başına milli gelirin Doğuda bulunan geçiş ekonomilerinde düşük olması, sosyalist sistemin teorik açıdan gelir dağılımında eşitlikçi yapıdan uzak olduğuna işaret ederken; aynı zamanda geçiş sürecinin startının verildiği 1991 yılı itibarıyla politik ve iktisadi unsurlar açısından da yarıya eşit koşullarda başlamadıklarının göstergesidir.

(4) nolu modelde kullanılan değişkenlere ait korelasyon katsayıları, regresyon tahmini öncesi 2008 yılı büyümesini açıklamada kaba bir öngöründe bulunma imkanı sunmaktadır.

	Y	K	L	LI	IC	D1
Y	1.000	-0.078	0.355	-0.316	0.104	0.573
K	-0.078	1.000	0.316	0.014	-0.017	-0.078
L	0.355	0.316	1.000	0.016	0.084	0.139
LI	-0.316	0.014	0.016	1.000	0.372	-0.587
IC	0.104	-0.017	0.084	0.372	1.000	-0.456
D1	0.573	-0.078	0.139	-0.587	-0.456	1.000

Tablo 3. Büyüme Modeline İlişkin Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları

24 geçiş ekonomisinin 2008 yılı ekonomik büyüme skorlarını açıklamada göreceli olarak en kuvvetli açıklama gücünün olduğu değişken AB'ye uzaklık gölge değişkeni, yani D1'dir. AB'den uzaklaştıkça, büyüme üzerine etkinin arttığına dair bir bulgu söz konusudur. Özellikle AB'ye mesafe olarak yakın ülkelerin ekonomik ilişkilerinde AB'nin payının çok yüksek düzeylere gelmiş olması ve AB ülkelerinde gözlenen durgunluğun bu ülkelere de sirayet ettiğine dair bulguya ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, AB'ye üye olan geçiş ekonomilerinin büyüme kalıbının da birlik ortalaması büyüme trendine girerek, büyüme skorlarını hafifçe düşürdüğüne dair literatürle örtüşme söz konusudur (Mitrović ve Ivančev, 2010: 13). Diğer taraftan LI ile ifade edilen liberalizasyon indeksinin ise büyüme üzerine korelasyon katsayısının -0.316 çıkması da D1 gölge değişkeni benzeri etkilerden kaynaklanmaktadır. Büyüme skorlarında ortalamanın üzerine çıkan ülkelerin daha çok liberal politikalarda geri kalmış doğudaki ülkelere dönüşmesi, katsayının beklenen işaretinin dışında bir değer almasına yol açtığı düşünülebilir. Diğer taraftan Neo-klasik büyüme fonksiyonunun sermaye ve emek unsurlarından sermayenin çok zayıf ve negatif etkilerinin olmasına karşılık, emek unsurunun 0.355 gibi bir değerde olması da, yüksek büyüme yaşayan geçiş ekonomilerinin emek-yoğun yapıda olduklarına işaret eder.

Yatay kesit analizler çerçevesinde 24 geçiş ekonomisi için yapılan büyüme tahminine ilişkin sonuçlar da Tablo 4'de verilmiştir.

Bağımlı Değişken: Y(büyüme)			Y(cari GSYİH)	
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
C	-11.56807	10.09160	1.83E+11	9.04E+11
K	-7.896096	13.35157	-2.83E+12 ^(b)	1.20E+12
L	28.15842	18.76756	4.02E+12 ^(b)	1.68E+12
LI	-0.032262	0.079411	-1.25E+10 ^(c)	7.11E+09
IC	8.913757 ^(b)	3.887406	-1.35E+11	3.48E+11
D1	6.201110 ^(a)	1.972024	-4.37E+11 ^(a)	1.77E+11
R ²	0.554673	F-statistic	0.402081	F-statistic
Ayarlanmış R ²	0.430971	4.483952 ^(a)	0.235993	2.420887 ^(c)

Tablo 4. Büyüme ve GSYİH Modeli Tahmin Sonuçları.

Not: (a) %1, (b) %5 ve c %10 önem düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Tablo 4'deki sonuçlar Tablo 3'deki korelasyon katsayılarının işaretleriyle paraleldir. 2008 yılı büyümesinden istatistiki açıdan anlamlı etkileri olan değişkenler IC (%5'de) ve D1 (%1'de) değişkenleridir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin cari büyümelerinde halen daha başlangıç koşullarının, yani IC değişkeninin etkisinin devam ettiği görülmektedir. Sosyalist sistemden alınan mirasın 17 yıllık süreç sonrasında büyüme etkilerinin devamı, sistemin bıraktığı yapının yansımalarının süregeldiğine işaret eder. Diğer taraftan AB'ye fiziki uzaklık gölge değişkeni D1 de anlamlı etkilere sahiptir. Bu değişkenin %1 önem düzeyinde büyümeye etki etmesi, yukarıda da belirtildiği gibi, birlik ortalaması büyümenin durağanlaşmasının birliğe üye olan ve üye olmasa da birlikle yakın ilişkileri olan ülkelerin dış yansıma olgusu gereği büyümelerinin benzeşiklik göstermelerinin bir sonucudur. Bu ülkelerde emek ve sermaye unsurunun büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkileri yakalanamamıştır. Ancak, işaret açısından sermaye unsuru negatif; emek unsuru ise pozitif etkilere sahiptir. Diğer taraftan liberalizasyon indeksi değeri de istatistiki açıdan anlamsız ve buna karşılık negatif etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla 2008 yılı büyümesinde katsayıları ve işaretleri açısından sermaye ve liberalizasyon indeksinin

beklenenden farklılık göstermesi, büyüme skorları açısından emek yoğun ve yeterince liberal politikalar uygulamamış ülkelerin daha yüksek performans sergilemelerinin büyüme literatürü için bir örnek teşkil etmeyen yansımaları olarak değerlendirilebilir. Özellikle sermaye zengini ve görece daha liberal politika uygulayan ülkelerde büyümenin ortalamanın altında kalması, hem uygulamanın etkinliğinin tartışılması gereğine hem de uyguladıkları politikalarda yeni açılımlar içerisinde bulunmaları gereğine işaret eder.

4 Sonuç

24 geçiş ekonomisinde 2008 yılı ekonomik büyümesine etki eden faktörlerin araştırıldığı bu çalışmada üç aşamalı regresyon tahminine gidilmiştir. Öncelikle literatürdeki büyüme eşitliklerinden hareketle, büyümeye etki eden faktörlerden bir büyüme eşitliğine ulaşılmıştır. Buna göre büyümeye etki edeceği düşünülen faktörler olarak emek, sermaye gibi klasik üretim fonksiyonu araçlarına ilaveten geçiş ekonomilerine özgü üç değişken daha modele dahil edilmiştir. Bunlar; liberalizasyon indeksi, başlangıç koşulları ve AB'ye uzaklık gölge değişkenidir. Bu büyüme formunda yer alan liberalizasyon indeksi ile başlangıç koşulları için de belirleyici unsurlar modellenmiştir. Liberalizasyon indeksinin belirleyicileri olarak ekonominin dışa açıklığı, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, okullaşma oranı, sivil özgürlükler indeksi ile döviz kuru uygulamaları ve reforma başlama yılı gölge değişkenleri alınmıştır. Başlangıç koşulları için 1989 yılı fert başına gelirinin belirleyicileri olarak da kendi aralarındaki ticaret, milli gelirden özel sektörün payı ve sosyalizm altında geçen yıl sayısı ile doğal kaynak sahipliği gölge değişkenleri kullanılmıştır.

Birinci regresyonda başlangıç koşulları tahmin edilmiştir. Başlangıç koşullarını katsayı işaretleri ve istatistik açıdan anlamlı düzeyde etkileyen değişkenlerden sosyalizm altında geçen yıl sayısının negatif etkisi varken; kendi aralarındaki ticaretin ise pozitif etkileri bulunmuştur. İkinci regresyon eşitliğinde liberalizasyon indeksinin belirleyicileri araştırılmıştır. Bu modelde kullanılan tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlı çıkarken; liberalizasyon indeksine okullaşma oranları ile kur uygulamaları pozitif; diğer değişkenler ise negatif etkide bulunmuştur. Bu iki regresyon ile oluşturulan tahmin değerlerinden hareketle üçüncü bir regresyon tahminine gidilmiştir. Üçüncü regresyon tahmini büyümenin belirleyicilerini araştırırken; istatistiki açıdan anlamlı etkileri olan değişkenler, başlangıç geliri ve AB'ye uzaklıktır. Liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkilerinin ise beklenenin aksine, negatif ve istatistiki açıdan anlamsız olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Berg, Andrew, Eduardo Borensztein, Ranta Sahay and Jeromin Zettelmeyer (1999), **The Evolution of Output in Transition Economies: Explaining the Differences**. Working Paper No. 99/73. IMF, Washington, D.C.
- Christoffersen, Peter and Peter Doyle (2000), "From Inflation to Growth: Eight Years of Transition", **Economics of Transition**, 8(2): 421–451.
- Cincibuch, Martin and Jiri Podpiera (2006), "Beyond Balassa–Samuelson: Real Appreciation in Tradables in Transition Countries", **Economics of Transition**, 14(3): 547–573.
- De Melo, Martha, Cevdet Deniz, Alan Gelb and Stoyan Tenev (2000), "Circumstances and Choice: The role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies", **World Bank Economic Review**, 15(1): 1–31.
- Falchetti, Elisabetta, Martin Raiser and Peter Sanfey (2002), "Defying the Odds: Initial Conditions, Reforms, and Growth in the First Decade of Transition", **Journal of Comparative Economics**, 30: 229–250.
- Fischer, Stanley and Ranta Sahay (2004), **Transition Economies: The Role of Institutions and Initial Conditions**, IMF mimeo. Washington D.C.
- Fischer, Stanley, Ratna Sahay and Carlos A. Vegh (1996), "Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience", **Journal of Economic Perspectives**, 10: 45–66.
- Ghosh, Atish R. and Steven Phillips (1998), **Inflation, Disinflation and Growth**, Working Paper No. 98/68. IMF, Washington, D.C.
- Havrylyshyn, Oleh, Ron van Rooden (2003), "Institutions Matter in Transition, but so do Policies", **Comparative Economic Studies**, 45: 2–24.
- Loungani, Prakash and Nathan Sheets (1997), "Central Bank Independence, Inflation and Growth in Transition Economies", **Journal of Money, Credit and Banking**, 29(3): 381–399.
- Merlevede, Bruno (2003), "Reform Reversals and Output Growth in Transition Economies", **Economics of Transition**, 11(4): 649–669.
- Mitrović, R. Dragutinović and Olgica Ivančev (2010), "Driving Forces of Economic Growth in the Second Decade of Transition", **Economic Annals**, LV(185): 7–32.
- Stiglitz, Joseph E. (2001), "Whither reform? Ten years of the Transition", In: Pleskovic, Boris, Stiglitz, Joseph E. (Eds.), **Annual World Bank Conference on Development Economics**, 1999, World Bank, Washington DC., pp. 27–56.